BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MODELI: MAZMUNI, KOMPONENTLARI VA SAMARADORLIGI

Dehqonboyev Muhammad To‘lqin o‘g‘li-Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, tayanch doktarant.

Annotatsiya

Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirishning ilmiy-pedagogik mazmuni, tarkibiy komponentlari hamda samaradorlik mezonlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi shaxs emas, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muloqot madaniyati va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiruvchi metodik tashkilotchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol metodlar, raqamli ta’lim vositalari, refleksiv tahlil, hamkorlikdagi o‘qitish va amaliy mashg‘ulotlarga asoslangan model muhim ahamiyat kasb etadi. Tezisda taklif etilayotgan model motivatsion-qadriyatli, kognitiv-metodik, amaliy-faoliyatli, kommunikativ-hamkorlik va refleksiv-baholash komponentlaridan iborat bo‘lib, u o‘qituvchining darsni samarali tashkil etish, o‘quvchilarni faol ishtirokga jalb qilish va ta’lim natijalarini sifat jihatdan yaxshilash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, kasbiy kompetentlik, interfaol metodlar, pedagogik model, metodik mahorat, refleksiya, hamkorlik, o‘qituvchi rivoji.

Kirish

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o‘quvchilarni faqat savodxonlik, hisoblash va elementar bilimlar bilan qurollantirish emas, balki ularda mustaqil fikrlash, savol berish, izlanish, muammo

yechish va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bunday vazifa, avvalo, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligiga bevosita bog‘liq. Chunki aynan boshlang‘ich bosqichda bola ta’limga munosabat, bilim olish madaniyati, darsdagi faollik va ijodiy fikrlash tajribasini egallaydi.

Kasbiy kompetentlik — bu o‘qituvchining pedagogik bilimlari, metodik mahorati, kommunikativ qobiliyati, axborot texnologiyalaridan foydalanish salohiyati, tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish madaniyati va o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarining yaxlit tizimidir. Zamonaviy yondashuvlarda o‘qituvchining kasbiy rivoji uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. OECDning TALIS tadqiqotlarida ham o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ularning butun faoliyati davomida davom etadigan jarayon ekanligi ta’kidlanadi; shuningdek, samarali malaka oshirish o‘qituvchining avvalgi tajribasiga tayanishi, amaliyotda qo‘llash imkoniyatini berishi va shaxsiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashishi zarurligi ko‘rsatiladi. [1.]

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol metodlar alohida o‘rin tutadi. Chunki interfaol metodlar o‘qituvchini tayyor ma’lumotni yetkazuvchi emas, balki o‘quv jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va hamkorlik muhitini yaratuvchi pedagog sifatida shakllantiradi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “B-B-B”, “Juftlikda ishlash”, “Guruhli loyiha”, “Keys-stadi”, “Rolli o‘yin”, “Muammoli vaziyat”, “Galereya aylanishi”, “Fikrlar xaritasi” kabi metodlar boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning faolligini oshirish bilan birga o‘qituvchining metodik izlanishini ham kuchaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi

Mavzuning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchi shaxsining kasbiy tayyorgarligi keyingi ta’lim bosqichlarining sifatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchidan, bugungi o‘quvchi tezkor axborot muhitida ulg‘aymoqda; u darsda faqat eshituvchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishni xohlaydi. Uchinchidan, kompetensiyaviy yondashuv ta’lim mazmunini

yodlashdan amaliy qo‘llashga, yakka tartibdagi faoliyatdan hamkorlikka, tayyor javobdan muammoli izlanishga yo‘naltirmoqda.

Darling-Hammond, Hyler va Gardner tomonidan o‘tkazilgan tahlillarda samarali o‘qituvchi kasbiy rivojining asosiy belgilariga mazmunga yo‘naltirilganlik, faol o‘rganish, hamkorlik, samarali amaliyotni modellashtirish, murabbiylik, refleksiya va uzluksizlik kiritilgan. Bu jihatlar interfaol metodlar asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish modelining ilmiy asosini tashkil etadi.[2.]

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini interfaol metodlar orqali rivojlantirish nafaqat metodik ehtiyoj, balki zamonaviy ta’lim sifatini ta’minlovchi strategik yo‘nalish hisoblanadi.

Modelning mazmuni

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish modeli — bu o‘qituvchining bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat, kommunikativ madaniyat va refleksiv tahlil qobiliyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tizimdir. Mazkur modelning asosiy maqsadi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini zamonaviy, interfaol, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan va natijador ta’lim jarayonini tashkil etishga tayyorlashdan iborat.

Model quyidagi g‘oyaviy asoslarga tayanadi:

1. **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyili.** Bunda o‘qituvchi har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va o‘rganish sur’atini inobatga oladi.
2. **Faol o‘rganish tamoyili.** O‘quvchi dars jarayonida tinglovchi emas, balki muhokama, savol-javob, tajriba va amaliy topshiriqlarning faol ishtirokchisiga aylanadi.
3. **Hamkorlik tamoyili.** O‘qituvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘quvchi va o‘qituvchi-oila hamkorligi ta’lim samaradorligini oshiradi.
4. **Refleksiv rivojlanish tamoyili.** O‘qituvchi o‘z darsini tahlil qiladi, kamchiliklarni aniqlaydi va keyingi faoliyatini takomillashtiradi.

5. **Raqamli-metodik integratsiya tamoyili.** Interfaol metodlar zamonaviy raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtiriladi.

Ushbu modelda interfaol metodlar oddiy dars usuli sifatida emas, balki o‘qituvchining kasbiy o‘sishini ta’minlovchi metodik mexanizm sifatida qaraladi. Masalan, “Keys-stadi” metodi o‘qituvchida muammoli vaziyatni tahlil qilish kompetensiyasini, “Rolli o‘yin” kommunikativ va tarbiyaviy kompetensiyani, “Loyiha metodi” esa ijodiy-metodik va tashkiliy kompetensiyani rivojlantiradi.

Modelning asosiy komponentlari

Taklif etilayotgan model beshta asosiy komponentdan iborat.

1. Motivatsion-qadriyatli komponent

Bu komponent o‘qituvchining kasbiy faoliyatga ijobiy munosabati, pedagogik mas’uliyati, yangilikka ochiqligi va o‘z ustida ishlash ehtiyojini ifodalaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi interfaol metodlardan foydalanishga ichki ehtiyoj sezmasa, ularni darsda yuzaki qo‘llashi mumkin. Shuning uchun modelning dastlabki bosqichida o‘qituvchida innovatsion fikrlash, kasbiy o‘sishga intilish va o‘quvchi shaxsini hurmat qilish qadriyati shakllantiriladi.

Bu komponentni rivojlantirish uchun quyidagi ish shakllari samarali hisoblanadi: motivatsion treninglar, ilg‘or tajriba almashinuvi, ochiq darslar tahlili, “Men qanday o‘qituvchiman?” mavzusidagi refleksiv yozuvlar, kasbiy maqsad xaritasini tuzish.

2. Kognitiv-metodik komponent

Kognitiv-metodik komponent o‘qituvchining pedagogika, psixologiya, metodika, yosh xususiyatlari va interfaol metodlar haqidagi nazariy bilimlarini qamrab oladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har bir interfaol metodning maqsadi, qo‘llanish sharti, bosqichi, natijasi va baholash mezonini bilishi zarur.

Masalan, “Aqliy hujum” metodi yangi mavzuga qiziqish uyg‘otishda, “Klaster” tushunchalararo bog‘liqlikni aniqlashda, “Insert” matn bilan mustaqil ishlashda, “Juftlikda ishlash” esa muloqot va hamkorlikni rivojlantirishda samarali qo‘llanadi. Bu

bilimlar o‘qituvchiga metodni tasodifiy emas, balki dars maqsadiga mos holda tanlash imkonini beradi.

3. Amaliy-faoliyatli komponent

Bu komponent o‘qituvchining interfaol metodlarni real dars jarayonida qo‘llash, dars ssenariysi tuzish, o‘quvchilarni guruhlarga ajratish, muammoli topshiriqlar yaratish va natijalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Kasbiy kompetentlik faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladi.

Amaliy-faoliyatli komponentni rivojlantirish uchun quyidagi mexanizmlar tavsiya etiladi: mikro-darslar, mahorat darslari, o‘zaro dars kuzatish, videodars tahlili, metodik portfel yaratish, interfaol topshiriqlar bankini shakllantirish. Bunda o‘qituvchi “metodni bilish” darajasidan “metodni ijodiy qo‘llash” darajasiga ko‘tariladi.

4. Kommunikativ-hamkorlik komponenti

Interfaol ta’limning markazida muloqot va hamkorlik turadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kommunikativ kompetentligi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan samimiy muloqot o‘rnata olishi, savol berish madaniyatini shakllantirishi, guruhdagi fikrlar xilma-xilligini boshqarishi va nizoli vaziyatlarni pedagogik yo‘l bilan hal qila olishi zarur.

Bu komponent o‘qituvchi-o‘quvchi, o‘qituvchi-o‘qituvchi, o‘qituvchi-ota-ona hamkorligini ham qamrab oladi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda oila bilan hamkorlik o‘quvchining darsdagi faolligi, intizomi va o‘zlashtirishiga bevosita ta’sir qiladi.

5. Refleksiv-baholash komponenti

Refleksiv-baholash komponenti o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, dars samaradorligini baholash, kamchiliklarni aniqlash va keyingi darsni takomillashtirish qobiliyatini anglatadi. Refleksiya o‘qituvchini kasbiy jihatdan rivojlantiruvchi eng muhim mexanizmlardan biridir.

Bu komponent quyidagi vositalar orqali rivojlantiriladi: darsdan keyingi o‘z-o‘zini tahlil varaqasi, o‘quvchi fikrini o‘rganish, hamkasblar kuzatuvi, metodik

kundalik, baholash rubrikalari, diagnostik testlar. OECD manbalarida ham samarali kasbiy rivojlanishda amaliyotda qo‘llash, shaxsiy ehtiyojga moslashish va faol o‘rganish muhimligi qayd etiladi. [3.]

Modelni amalga oshirish bosqichlari

Mazkur modelni amaliyotga joriy etish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich: Diagnostik-tahliliy bosqich. Bu bosqichda o‘qituvchilarning interfaol metodlar haqidagi bilimlari, darsda ulardan foydalanish tajribasi, metodik ehtiyojlari va kasbiy qiyinchiliklari aniqlanadi. So‘rovnoma, suhbat, dars kuzatuvi va o‘z-o‘zini baholash varaqalaridan foydalaniladi.

2-bosqich: Loyihalash bosqichi. Aniqlangan ehtiyojlar asosida metodik seminarlar, treninglar, amaliy mashg‘ulotlar va interfaol dars ishlanmalari rejalashtiriladi. Har bir o‘qituvchi uchun shaxsiy rivojlanish yo‘nalishi belgilanadi.

3-bosqich: Amaliy joriy etish bosqichi. Bu bosqichda o‘qituvchilar interfaol metodlarni dars jarayonida sinab ko‘radi. Masalan, ona tili darsida “Insert”, matematika darsida “Muammoli vaziyat”, tabiiy fanlarda “Tajriba asosida o‘rganish”, o‘qish savodxonligi darsida “Rolli o‘yin” va “Bahs-munozara” metodlaridan foydalaniladi.

4-bosqich: Refleksiv-takomillashtirish bosqichi.

O‘qituvchilar o‘z darslarini tahlil qiladi, o‘quvchilar faolligi, topshiriqlar bajarilishi, guruhdagi hamkorlik, baholash natijalari va metod tanlovining to‘g‘riligini ko‘rib chiqadi. Shu asosda keyingi darslar takomillashtiriladi.

Model samaradorligi mezonlari

Model samaradorligini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. **Metodik mezon.**
2. O‘qituvchining interfaol metodlarni dars maqsadiga mos tanlashi, topshiriqlarni yosh xususiyatiga mos tuzishi, dars bosqichlarini to‘g‘ri tashkil etishi bilan belgilanadi.

2. Kommunikativ mezon.

O‘qituvchining o‘quvchilar bilan ochiq muloqot o‘rnata olishi, savol-javob, munozara, guruhli ish va juftlikdagi faoliyatni samarali boshqarishi orqali aniqlanadi.

3. Innovatsion mezon.

O‘qituvchining yangi metodlar, raqamli vositalar, vizual materiallar, o‘yinli texnologiyalar va loyiha topshiriqlaridan foydalanish darajasini ko‘rsatadi. OECD ma’lumotlarida TALIS 2018 bo‘yicha OECD mamlakatlarida o‘qituvchilarning 53 foizi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan loyiha yoki sinf ishlari uchun tez-tez foydalanishini bildirgan. Bu ko‘rsatkich raqamli va interfaol yondashuvlarning kasbiy rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. [5.]

4. Refleksiv mezon.

O‘qituvchining o‘z faoliyatini tanqidiy tahlil qilishi, o‘quvchilarning fikrini inobatga olishi va metodik xulosalar chiqarishi bilan belgilanadi.

6. Natijaviy mezon.

7. O‘quvchilarning darsdagi faolligi, mustaqil fikrlashi, topshiriqlarni bajarish sifati, muloqot ko‘nikmalari va o‘zlashtirish darajasidagi ijobiy o‘zgarishlar orqali aniqlanadi.

Modelning samaradorligi shundaki, u o‘qituvchining kasbiy kompetentligini bir tomonlama emas, balki kompleks tarzda rivojlantiradi. Ya’ni o‘qituvchi nazariy bilimga ega bo‘lish bilan cheklanmaydi, balki metodni amalda qo‘llaydi, tahlil qiladi, takomillashtiradi va o‘quvchilar ehtiyojiga moslashtiradi.

Amaliy tavsiyalar.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar maqsadga muvofiq:

Birinchidan, har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun “interfaol metodlar portfeli” yaratilishi lozim. Unda metod nomi, maqsadi, qo‘llanish bosqichi, kutiladigan natija va baholash mezonlari aks etishi kerak.

Ikkinchidan, maktablarda o‘zaro dars kuzatish va metodik tahlil madaniyatini kuchaytirish zarur. O‘qituvchilar bir-birining darsini kuzatib, kuchli jihatlar va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashi kasbiy o‘sishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, interfaol metodlar raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Masalan, Wordwall, Kahoot, Quizizz, Padlet, Mentimeter kabi platformalar boshlang‘ich ta’limda o‘yinli, vizual va tezkor baholash imkoniyatlarini kengaytiradi.

To‘rtinchidan, o‘qituvchining refleksiv faoliyati muntazam yo‘lga qo‘yilishi zarur. Har bir darsdan so‘ng “Nima yaxshi chiqdi?”, “Qaysi metod samarali bo‘ldi?”, “Qaysi o‘quvchilar faol bo‘ldi?”, “Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” kabi savollar asosida tahlil olib borilishi lozim.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini interfaol metodlar asosida rivojlantirish modeli zamonaviy ta’lim jarayonining muhim ehtiyojlariga javob beradi. Mazkur model o‘qituvchining motivatsion, metodik, amaliy, kommunikativ va refleksiv salohiyatini yaxlit rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar orqali o‘qituvchi darsni jonli, mazmunli, hamkorlikka asoslangan va o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etadi.

Modelning samaradorligi o‘qituvchining kasbiy o‘sishi, metodik izlanishi, dars sifatining oshishi va o‘quvchilarning faolligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlarning o‘rinli qo‘llanishi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol metodlarga asoslangan tizimli modelni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. **Effective Teacher Professional Development.** Learning Policy Institute, 2017.

2. OECD. **TALIS 2018 Results. Volume I: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners.** OECD Publishing, Paris, 2019.

3. OECD. **Teacher Professional Learning and Development.** OECD Education and Skills materials.

4. Vygotsky L. S. **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.** Harvard University Press, 1978.

5. Dewey J. **Experience and Education.** New York: Macmillan, 1938.

6. Hattie J. **Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning.** Routledge, 2012.

7. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. **Pedagogik texnologiya asoslari.** Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

8. Azizxo‘jayeva N. N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** Toshkent, 2006.

9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. **Ta’limda innovatsion texnologiyalar.** Toshkent, 2008.

10. UNESCO. **Teachers and Teaching in a Changing World.** Global education materials.